

יחיאל מרצבך / מידת הדעת – החיבור והחידוש שבדיאלוג

הקדמה

ומי כמוני מכיר מצב נפש כזה, את הגעגועים למעיין, לשורש, לשיחה של מעמקים, כאשר בעל השיחה שלך מפליג איתך למרחקים, כאשר השיחה מגיעה למחוזות חדשים של מחשבה, כאשר דברים ידועים מוארים פתאום כאור ברקים ונראים כארץ לא נודעת. (זלדה)

היה זה באחד מסדרי הבוקר הארוכים של זמן חורף. כבכל בוקר, ניגשתי בעצלתיים ובעיניים טרוטות למקומי. אחזתי בכוס הקפה, בשגרתיות-מה פתחתי גמרא, והסתכלתי לעבר החברותא השקדן שלמד בחשק ממולי. מקור ועוד מקור, לאט לאט איבדתי סבלנות והתחלתי להסתכל בעצבנות בשעון. ההפסקה הגיעה, ואני כבר התחלתי להבין שמסדר הבוקר הזה לא יצא דבר. ולפתע, באמצע רשב"א ארוך בדף ב' במסכת בבא קמא, התעורר בי משהו – ניצוץ בלתי נראה קיפץ באוויר, ובהתלהבות הולכת וגדלה התחלתי להרצות בפני חברי את החידוש הנפלא שהחל להשתחרר מתוכי. חברי הקשיב בתשומת לב מרובה, ומאותו הרגע, ידעתי שסדר הבוקר הזה יהיה מוצלח, בסופו של דבר.

במבט לאחור, אני יכול לומר שהרגע הזה היה המנוע לכל התהליך שהתרחש לאחר מכן, אולם מעבר לכך, אותה תחושה חמימה שהתרחשה באותו הרגע, התחברה לרגעים אחרים שהתרחשו אצלי באותה תקופה – לשיחת נפש עם חבר קרוב, לתפילה מוצלחת, ואפילו להתלהבות גדולה בעת שמיעת שיר אהוב. אז מה קרה שם באותו הרגע? ומדוע החוויות הללו, השונות כל כך, התחברו אצלי בסופו של דבר?

במהלך השורות הבאות, ננסה לגעת מעט בעומק התהליך שהתרחש ברגעים אלו.¹

סוד הזיווגים

בצורה כללית ביותר, ניתן לומר שהמשותף לכל הרגעים המצוינים לעיל היה חיבור מזוקק של שני גורמים כלשהו, ש"ילד" דבר חדש, אצלי או בעולם. בקבלה, תופעה זאת נקראת עניין ה"זיווג", והיא מופיעה כבר בספרי הקבלה הקדמונים. כך כותב הצמח צדק:

וגם נודע שעניין הייחוד והזיווג בכל מקום שהוא, הוא עניין נפלא בבחינת המשכת אור חדש מאין סוף ברוך הוא, בתוספת מרובה על העיקר (וכמו שכתב בהקדמה לפרי עץ חיים). (דרך מצוותיך מצוות פרו ורבו פרק ב')

¹ תודתי נתונה לרב הלל רחמני וליואב יוסקוביץ' שהיו שותפים מלאים לתהליך כתיבת המאמר.

ר' מאיר הנגבי, בספרו 'הולך בדרך מצוותיך' מסביר את דבריו:

הזיווג גורם להמשכת אור אין סוף חדש, אור נוסף על כל ההארה הקצובה לעולם מבריאתו והמקיימת את העולם כפי שהוא. האור הזה הוא מעבר לכל מה שיש בעולם; שום אדם, מלאך ואפילו כוח אלוקי אינו יכול לתת מה שאין בו, אבל הזיווג בין שנים אנשים (איש ואישה) יכול להוליד את מה שמעבר לזה ולזה; הוא יכול להמשיך מהאין סוף את המהות שהוא שווה בערכה רק לעצם היצירה שלהם עצמם. (הולך בדרך מצוותיך שם)

בפירושו של ר' מאיר הנגבי מבואר שאמנם כל איש במקומו אינו מסוגל להעניק דבר ממה שאין בו, אך נקודת החיבור בין האיש והאישה גורמת לכך שירד אור חדש מעבר לקצבה הרגילה בעולם – זאת מהות היצירה.

בהמשך הפרק, הצמח צדק מרחיב את דבריו גם לגבי זיווגים נוספים הקיימים בטבע, הן בעולמות העליונים והן בעולמות התחתונים. הרחבה זו מתאפשרת, כיוון שכל מציאות כלשהי של התפתחות בעולם נוצרת על ידי ממשק בין היסוד המעניק (זכר) ליסוד המקבל (נקבה).²

כך מתרחש, למשל, במפגש בין רב לתלמידו:

ולחבין ולהשכיל קצת איכותו ומהותו של כח זה הרוחני המוליד שבנפש, יובן על דרך משל מן כח המוליד שבלבושי הנפש... שהרי אנו רואים בהשפעת שכל מרב לתלמיד על ידי הדיבור, שהוא לבוש החיצון, יש בו גם כן כח המוליד, והוא הנקרא 'יסוד דדכורא'... ועל דרך זה יובן גם כן במקבל ההשפעה, שיש בו בחינת כלי, 'יסוד דנוקבא'.

(דרך מצוותיך שם)

אם נסכם את הדברים, נוכל לומר שלמעשה היכולת ליצירת חידוש מתאפשרת באמצעות חיבור בין הגורם המעניק לגורם המקבל. חיבור לא הגיוני ולא מובן זה, משקף למעשה

² אפשר למצוא ישום יפה לרעיון זה בדברי הרא"ה קוק באורות, ארץ ישראל, ז': "מלאה היא הנשמה אותיות מלאות אור-חיים, מלאות דעה ורצון, מלאות רוח הבטה ומציאות מלאה. מזהר האותיות החיות הללו מתמלאות זיו-חיים כל יתר הדרגות אשר לבנין-החיים, אשר לכל שדרות הרצון, הדעה והמפעל, לרוח ונשמה, בכל ערכיהם. כשנגשים למצוה, המצוה היא תמיד מלאה זיו-חיים של כל עולמים, מלאה היא כל מצוה אותיות גדולות ונפלאות, מכל תר"ג מצוות התלויות בכל מצוה, מכל חיי העולמים שבסוד האמונה. זיו אור אלהים חיים, אור חיי העולמים, חי בכל נעם בהוד כל מצוה. תקף בגשתנו למצוה לעשותה מתגדלות כל האותיות החיות שבמהותנו, אנו מתגדלים ומתגברים, מתעצמים באור-חיים והויה עליונה, מפארה ועשירה עשר-קדש-עולמים, ובאור תורה וזיו חכמה. נהרות עלינו אותן האותיות של מקורות התורה, ולעמדת מתנשאות אותיות-החיים המלאות זיו ואור פנימי שבמהותנו, ותיססה הרת-עולמים מתהוה. עז חדות נעם, גבורת קדש וששון עדינים, מתהוה ברוחנו פנימה, ובכל היקום מתחדש אור וחיים. העולם מברע על-דינו לזכות, על כל פנים מתוסף אור וישר, רצון ושבע טוב פנימי".

את האינסופיות שבעולם, את ה'קפיצה' מחיבור שני גורמים לכדי יצירת דבר חדש: 'החידוש'.³

אף על פי שחיבור זה כשלעצמו מבטא ממד אינסופי, ננסה בכל זאת לרדת לשורש התהליך המתרחש בעת נקודת החיבור הראשונית הזאת. כדי להבין זאת, נחזור אחורה לבסיס הזיווגים המתרחש בעולמות העליונים ובהקבלה, גם בעולמות התחתונים.

זיווג חכמה ובינה

בספרי הקבלה נהוג לומר שהזיווג הראשוני והבסיסי מתקיים בעשרת הספירות העליונות, בין ספירת חכמה (המכונה "אבא") לבין ספירת הבינה (המכונה "אמא"), ותולדתם היא מידת הדעת. כדי להבין את משמעות הזיווג הזה, נקדים מספר מילים כלליות על עולם הספירות בכלל, ועל ספירות אלו בפרט.

על פי עולם הספירות והקבלה, השפע יורד לעולם מ"אור אין סוף" למידת הכתר העליונה, ודרכה לספירות השכל ("מוחין" – חכמה ובינה), ומשם לשאר המידות, שתכונתן מעשית יותר. שש הספירות האמצעיות הללו מורידות את השפע למידת מלכות, המחברת בין הספירות לבין העולם התחתון. משמעותה הפנימית של ספירת החכמה היא התנוצצות קטנה, נקודה זעירה, שמטרתה להשפיע על האחר. ספירת הבינה לעומת זאת, היא הכלי והתוכן שלתוכו ניתן לצקת השפעה זו, כשבחיבור בין שני אלו נוצר דבר חדש בעולם. לכן, מידת חכמה היא האבא המעניק את הזרע, ומידת בינה היא האמא המקבלת אותו ומסוגלת להכנס באמצעותו להריון וליצור ולד חדש. ר' מאיר הנגבי מבאר זאת בצורה נפלאה:

החכמה המשפיעה היא כמו טיפה של זרע – נקודה חסרת ממדים שכל קיומה ומשמעותה מתבטאים בהשפעתה על האחר ובשינויים שהיא מכתיבה לו. בבינה נמצאים כל חומרי הבנייה – הזיכרונות, המושגים הקשרים ויש בה הכוח להבין ולבנות את המבנה השכלי של ההכרה. כשהחכמה והבינה נפרדות החכמה היא לא כלום, והבינה לבדה אינה יכולה לייצר דבר מלבד לחזור על קווי מתאר ישנים. אבל בזיווג החכמה והבינה, כאשר הבינה מקבלת לתוכה את גרעין החכמה, הבינה יכולה לגדול ולהתפתל לכדי רעיון חדש שיש לו קיום משל עצמו כמו לוולד.
(הולך בדרך מצוותיך שם)

³ עלינו לציין שמדובר בשני תהליכים שונים, שאפשר להתמקד בכל אחד כשלעצמו – החיבור והחידוש. בדברינו אנו מתייחסים לממשק ביניהם: לחידוש הנוצר כתוצאה מהחיבור.

הצמח צדק מסביר, בשם ספר יצירה, שמידת חכמה היא הסופר, מידת בינה היא הספר, ואילו הדעת היא הסיפור עצמו.⁴ כך יוצא שמידת הדעת היא ההבנה הפנימית והעמוקה של העניין⁵ – הסיפור מסמל את החוויה, שילוב הצד הנותן (סופר) עם הצד המקבל (ספר) לכדי יצירה שלמה (הסיפור).⁶ כעת מובן תיאור יחסי האיש והאישה בתנ"ך כידיעה – "וידע האדם את חווה אשתו" – האיש והאישה מתאחדים לכדי גוף אחד, ובעקבות חיבורם זה, נוצרת ביניהם חוויה משותפת של זוגיות, הגורמת בסופו של דבר ליצירתו של הוולד.

שיתוף והקשבה

עד כה דיברנו במונחים קבליים-רוחניים, אולם נראה שניתן להעתיק את המבנה הקיים בעולמות אלו, גם לתוך עולם המושגים שלנו, וממילא להבין בצורה טובה יותר את משמעות החיבור. כששמעתי לראשונה על יסודות הזכר, הנקבה, החכמה והבינה שהבאנו קודם לכן, הדבר הזכיר לי מודל פשוט של שיחה:⁷ שיחה, כידוע, איננה יכולה להתקיים אם לא יהיו בה שני הצדדים, מדבר ומקשיב. לכאורה, המדבר-משתף הוא זה שיוזם ומעניק לשיחה את אופייה ואת תוכנה, ואילו המקשיב פאסיבי. עם זאת, ברור שמלאכת

⁴ ניתן להרחיב בעניין בדברי בית שער בפירושו על שערי אורה, מידת תפארת: "וביתר ביאור נאמר, כי החכמה היא המושכל ראשון, והבינה היא המבינה דבר מתוך דבר. וכתב הגר"א וז"ל: שהאדם צריך לשלשה דברים, חכמה, בינה ודעת, והיינו חכמה הוא שלומד מרבו, ובינה הבנת דבר מתוך דבר, ודעת הוא לידע הדבר על בוריו. ע"כ. והיינו שהדעת הוא התפיסה הכוללת והמחברת של כל העניין, הן את המושכל הראשון שקיבל מרבו, והן את ההבנה הפנימית, והיות שני הדברים הללו בונים צורה שלימה ועל ידי כן משיג את העניין על בוריו. הרי זה דעת. אמנם הדעת איינה רק חיבור בעלמא, אלא היא אפשרות להוציא שפע חדש החוצה ולהעמיד תולדות."

⁵ ביטוי נוסף למערכת יחסים מעין זו, אפשר למצוא בדברי ר' צדוק בספרו צדקת הצדיק, רפו: "כי שלוש מדרגות חכמה בינה דעת חכמה מה שמקבל מאחרים זהו מה שקיבל מרבו. ולהבין דבר מתוך דבר זהו על ידי התחברות כמו שאמרו ברזל בברזל יחד וגו'. וזהו עיקר החברה לחדד זה את זה שיתחדשו דברי תורה על ידם."

⁶ הרב שג"ר בשיעוריו על ליקוטי מוהר"ן, תורה נ"ו, מסביר בצורה מעט אחרת את התהליך שמעוררת מידת הדעת:

"הדעת היא הסינתזה שבין הניגודים באמצעות ממד שאיננו דומה להם, ואיננו מושג כתוכן. היא גילוי של ה'אין', זיווג אבא ואמא. הסינתזה בין מה שהוא 'בשביל עצמו' ובין מה שהוא 'לעצמו', אם נשתמש במונחיו של סארטר, קטבים הממחישים את ההבדל בין הסובייקטיבי לאובייקטיבי, היא הדעת; הדעת מאחדת ביניהם באופן דיאלקטי, בלתי נתפס, ואיחוד שכזה מתואר בשפה הקבלית כזיווג. כל זיווג הוא גילוי של מימד אינסופי – זיווג היסוד האבהי, הנמצא מעבר למציאות ולכן משגיח ואחראי, עם היסוד האימהי הפנתיאסטי."

לפי הסברו, מדובר למעשה בחיבור המנותק מכל היגיון, המצליח לאחד בין המקום האובייקטיבי והנצחי לבין המקום הסובייקטיבי והמוגדר. שבירת המסגרות הזאת היא זו המאפשרת לאור חדש להתנוצץ בעולם.

⁷ אמנם על פי הקבלה דווקא מידת ה"מלכות" התחונה היא המביעה את הדיבור ואילו מידת החכמה היא רק הרצון הראשוני לנתינה, אך נדמה שאפשר להעתיק את אותו המודל, על אף שאין מדובר באותם פרטים בדיוק.

ההקשבה השלמה איננה פשוטה כל כך – ראשית, יש צורך ברצון לקבל את עצם דבריו של המדבר, ושנית, יש להתמסר בריכוז רב למדבר ולתוכן שהוא מעביר בדיבורו. מעבר לכך, כאשר השני מקשיב, נוצר שיח דו כיווני – על פי קארל רוג'רס, מאבות הפסיכולוגיה ההומיניסטית, בעקבות ההקשבה מתעורר תהליך 'אישורי' – האדם הראשון מרגיש בטוח יותר, ובעקבות כך מוכן להיפתח בצורה עמוקה וכנה יותר. כאשר תנאי השיחה מתקיימים באופן מושלם, אין מדובר רק בהעברת תוכן מאחד לשני – ברקע הדברים ניתן להרגיש בתחושת חיבור, המעניקה חידוש פנימי, הן למשתף והן למקשיב.

אם כן, מדוע לא בכל שיחה ובכל מפגש מסוגיו השונים, מתרחש חידוש? או אם נדייק, מדוע איננו מרגישים חידוש בכל מפגש שכזה? נראה שהסיכוי שבשיחה טובה כרוך בסיכון, ובמאבק בין ה"אני" לבין ה"אין".⁸ בכל אחד למעשה קיימים שני מרכיבים אלו: מצד אחד, תחושת האינסוף, וחוסר היכולת להגדרת עצמו, ומנגד, היכולת לתחם את עצמו במסגרת קטנה, להגדיר את עצמו ולומר – "זה אני". כדי ששיחה טובה תתקיים, על שני הצדדים לצאת מנקודת ה"אני" שבתוכם: הראשון, כדי שיוכל להעביר בצורה מלאה את עומק תחושותיו ואת ה"אינסופיות" שבו, שלא ידבר חלילה ממקום אגואיסטי או מופנם מדוי⁹ שיצור דחייה אצל המקבל,¹⁰ ואילו השני, כדי שלא יתחום את עצמו לכלי סגור ומוגדר, שבעקבות שלמותו אינו מסוגל לקבל אור נוסף. כאשר שני צדדים אלו מוכנים לתת ולקבל בממשק הדדי, ממילא הנקודות הפנימיות שלהם מתחברות, ונוצר ביניהם ניצוץ חדש. אמנם, הסיכוי שביצירה הנפלאה הזאת, טומן בחובו גם סיכון¹¹ – כאשר המשתף המגייע ממקומו הפנימי ייתקל ב"אני" של חברו, בחומה הבצורה של כליו המוגדרים והשוללים, הוא ירגיש דחייה ותחושת 'כליאה'. לעומת זאת, כאשר המשתף לא יגיע ממקום מכוון של נתינה טהורה ורצון לחיבור,¹² דבריו לא ישמעו, ובמקרה גרוע יותר, יצרו חידוש שלילי בעולם.

⁸ ניתן להגדיר זאת גם כחס שבין האורות והכלים.

⁹ מובן ש'ענווה' מזויפת ששוללת כל קיום אורות אצל אותו אדם, גם היא שלילית, שהרי אם אין בו דבר, למעשה אין בו מה להעניק.

¹⁰ בעקבות ה'התנגשות' של ה'חומריות' באורות האינסוף.

¹¹ הדוגמא שמצטיירת לי בראש היא תמונה של אדם המשתף את חברו, והלה איננו שומר על קשר עין, או מתעסק בדברים אחרים, והמשתף מרגיש מעין תחושת נבגדות וחוסר ביטחון בעומק דבריו.

¹² כך לדוגמא, בעת כתיבת המאמר, ובמיוחד בעת פתיחת ספרים מיוחסים למיניהם, עלו לי מחשבות חיצוניות, שניסו לנכס את הרצון לכתיבת מאמר למינעיים גאוותניים-תועלתניים ותו לא.

ר' צדוק מלובלין מספר לנו על משה רבינו, שכל דיבורו היה ממקורו הפנימי:

ומשה רבינו ע"ה היה לו כח זה שכל דיבורו היה גילוי עצם חיותו כי הוא בסוד הדעת המחבר חכמה ובינה שהם אבא ואימא (זוה"ק ח"ב פ"ה א) שזהו גילוי ברית הלשון דלכן נקרא בעלה דמטרוניתא דמלכות פה והוא יש לו כח ההשפעה לפה, ולכן אמר זה הדבר כי דיבורו ממש דבר ה' שכינה מדברת מתוך גרונו שמדבר מעצם חיותו דהיינו אותיות דנשמתו כפי הדיבורים שדיבר כך היו צירופי נשמתו אז, דהיינו שכל חיות נפשו היה כנוס תוך דיבורו שהיה מדבר בכל כוחו ונמצא אותיות נפשו נעשו ממש צירוף זה. (ליקוטי מאמרים אות י"א)

כלומר, כל דבריו של משה נבעו מנקודתו הפנימית, האינסופית, המחוברת לקב"ה – כביכול, "שכינה מדברת מתוך גרונו". דברי ר' צדוק אינם מפתיעים שהרי כידוע משה רבינו הוא העניו באדם, וענווה הרי היא בדיוק תחושת ה"איך" – אי ניכוס האורות והיכולות לעצמו.

ר' צדוק טוען שדבר זה הוא "סוד הדעת". אך מדוע דווקא מידת ה'דעת'? לכל אורך חייו בעולם, האדם מנסה להגיע לתחושה ש"אני יודע"¹³ – הן ההשכלה והן החוויה גורמות לאדם את היכולת "לשרוד" בעולם בלתי מובן, ולהצליח להגדיר את האינסוף במעט.¹⁴ אולם, דווקא מתוך המקום של "איני יודע", מתקיימת היכולת לדעת יותר – הבנתו של האדם שהוא חלק מאינסוף, והיא המאפשרת לו לשתף את חברו, ומנגד – לחברו להקשיב לו. ממילא, מתוכה נוצרת דווקא מידת הדעת, חווית האינסוף הבלתי ניתן להבנה, שאנו שואפים להגיע אליה לכל אורך חיינו.¹⁵

כלומר, רק שיתוף ממקום 'נקי' וטהור, שאיננו שואף לדבר נפרד וגאוותני בפני עצמו, מסוגל להתחבר לנקודה אחרת וליצור חידוש (בדומה למידת החכמה – שכל מטרתה היא אך להשפיע). מהצד השני, רק הקשבה מרוכזת שמכוונת כלפי השני מאפשרת לדברים להיכנס פנימה, וממילא להקרין תחושת חיבור כלפי המדבר (בדומה למידת הבינה – המקבלת וממילא מקרינה החוצה).

הדיאלוג שבטבע ובעבודת ה'

בתפיסתנו הטבעית, הדיאלוג היחיד שקיים הרי הוא בשיחה פשוטה בין אדם למשנהו, אלא שמרטין בובר בספרו 'אני ואתה' טוען שלמעשה אנו חיים בדיאלוג מתמיד,

¹³ יש לשים לב כי מיד לאחר בריאתו, האדם אוכל מ"עץ הדעת".

¹⁴ רגעי המשבר הגדולים ביותר, מתרחשים כאשר האדם מרגיש תחושת בלבול, אי הבנה ותסכול מהעולם, שלרגע חשב שהוא מונח בכף ידו.

¹⁵ והדברים מתקשרים לאמרה הידועה: "תכלית הידיעה שלא נדע".

וכך מסכם שמואל הוגו ברגמן בהקדמתו הנרחבת לספר:¹⁶

במקום אחר מספר בובר על פגישה עם חתול: 'חתול זה התחיל שואל במבטו שנדלק ובהשפעתו של מבטי שלי את השאלה: "האפשר הדבר שאתה מתכוון אליי? כלום אין אתה רוצה רק שאבדך את דעך במעשי בדיחה? כלום דעתך נתונה אליי? [...]' אין צורך כלל שהעצם שנתוודע ללבי יהיה אדם. יכול להיות שתהיה זו חיה, יהיה צמח, אבן; שום תופעה מן התופעות, שום מהווה מן המהווים אינם יוצאים בדרך כלל מן המערכה של דברים שעל ידיהם מוגד לי והולך בזמן מן הזמנים משהו [...].

במאמרו על האמנות [...] מזכיר בובר בדברו על גילוי היישות הקולית, מה שמסופר על טיוליו של בטסהובן; הוא טייל, גיליון לתווים ועיפרון ביד, ומדי פעם בפעם נעמד כאילו היה מאזין, הרים את מבטו, השפילו, ואחר מכן רשם את התווים על הנייר.

לטענתו של בובר, האדם מנהל דיאלוג מתמיד עם כל סביבתו, עם החי, הטבע, הצומח והדומם. במאמרו, בובר מסביר בהרחבה על המעבר מ'אני הלז' ל'אני אתה', מהממשק העקיף לקשר הישיר, אך עצם טענתו היא שבכל ממשק קיימת אפשרות לממד של דו-שיח. העובדה שאיננו רואים אותו ככזה, או איננו מצליחים לייצר קשר שכזה עם סביבתנו בכל פעם, מקורה בחוסר היכולת¹⁷ או בחוסר הנכונות שלנו להקשיב.¹⁸ כאשר אנו בוחרים להקשיב, לפתע אנו יכולים לשים לב שכל סביבתנו מדברת, ושבאפשרותנו להתחבר לנקודה המיוחדת שלה בכל פעם. הדברים מפעימים, שכן מהם עולה, ששורש כל התהליכים המתרחשים בעולם הוא הדיאלוג בינינו ובין זולתנו!

ברגמן ממשיך וטוען שכך מתנהלת גם מערכת היחסים בין האדם לבין הקב"ה:

בובר תופס את היחס שבין אלוקים לאדם ובין אדם לאלוקים כחינת יחס של דו-שיח. העלינו שכל עצם, וכל אדם בכלל, יכול לדבר אל ליבנו ולהגיע עמנו לידי זיקת אני-אתה. ועם שהאתה מדבר אל ליבנו אלוקים. אלוקים מדבר אלינו בלי הפסק, בלי הרף משתלחים אנו בשליחויות ממנו. (שם עמ' ל"ה)

¹⁶ ש"ה ברגמן, 'החשיבה הדו שיחית של מרטין בובר', בתוך: בובר, בסוד שיח, עמ' י"ט, כ"א, כ"ז.
¹⁷ לפעמים היכולת להקשיב איננה תלויה בנו כלל. ישנם קולות שאיננו כלל מסוגלים להקשיב להם ואיננו מודעים לקיומם. לדוגמא, אדם יכול לשמוע סגנון מוזיקה מסוים, ולא להבין כלל מה חברו מוצא בו, ורק באמצעות צירופי הזדמנויות שמקורם ב'סיעתא דשמיא' הוא יכול להתחיל ליהנות ממנו.

¹⁸ כפי שהזכרנו, מרבית המקרים שבהם אנו בוחרים שלא להקשיב, או אף ליצור חוסר הקשבה מוחלט והתנגדות, מתרחשים כאשר אנו חשים סכנה באיבוד ה'אני' שאותנו הגדרנו.

אם נמשיך את הקו שהתחלנו בו קודם לכן, הקב"ה למעשה 'מדבר'¹⁹ אלינו ו'מקשיב'²⁰ לנו כל הזמן.²¹ הבחירה האם להקשיב לו או לדבר אליו תלויה בנו ובנכונות שלנו לצאת מהממד הפשוט ולגעת באינסוף. זהו למעשה יחודה ויחידושה של התפילה. מדבריו של בובר עולה כי ההווה שואפת כל הזמן לחיבור מתמיד, לדיאלוג ולשיח, אבל עדין לא מובן מדוע – מהו התהליך המניע את ניסיונות החיבור האלו בכל פעם?

הנסירה, האיחוד, ההרמוניה וההפרדה

בחסידות ובקבלה נוהגים להסביר את המשיכה שבין הגבר לאישה באמצעות תהליך ה'נסירה' וה'איחוד'. בקיצור נמרץ ננסה להסביר את התהליך שהתרחש ושממשיך להתרחש לפי עקרון זה: מעת בריאתם, אדם וחווה היו מחוברים אחד לשני, בצורה הופכית (מה שמכונה בחסידות בחינת 'אחור באחור'), אלא שבמצב כזה לא הייתה אפשרות של פנייה ושל מפגש – הקשר שלהם נשאר סטטי, ללא מעוף וללא חיים. כדי שיוכלו לעבור לממשק ישיר יותר, היה בהכרח צורך בתהליך כואב של 'נסירה', הפרדה חותכת וקשה, שתוביל לקשר ישיר ואמתי, לצורת 'פנים בפנים'.²²

אם נעתיק את המודל שהתרחש אצל אדם וחווה גם לשאר ה'דיאלוגים' הקיימים בעולם, לאחר תהליך הנסירה נוצרה בעולם שאיפה ומשיכה לחזור למצב המאוחד שהיה בימי בראשית, אלא שכעת, בצורה הישירה והחשופה הזאת, קשה הרבה יותר לחבר שני גורמים שונים לחלוטין.²²

תהליך זה מתואר בצורה נפלאה על ידי הראי"ה קוק באורות הקודש ד':

אי אפשר לאדם להפרד מהדבקות הא-להית, ואי אפשר לכנסת ישראל להפרד מצור ישעה, אור ד' א-להי ישראל. אבל האי אפשריות הזאת, ההולכת ומופיעה בכל הדורות, יש בה הכרח טבעי, שאיננו נוהגים במקום לבהירת הדעת לגלות את פעולתה. על כן באים ימים, שתרדמה נופלת על האדם, והפרצופים ננסרים זה מזה, עד שהפירוד הגמור נעשה אפשרי. וככלות התרדמה, במקום צלע מחוברת, חיבור טבעי, גב לגב, עומדת תפארת אדם בכליל הדרה, שהבחירה השכלית מכרת לומר, זאת הפעם עצם

¹⁹ נראה שזו התנועה המכונה בחסידות "ביטול היש", שבה האדם מבטל את מקומו בכדי שהקב"ה יוכל להיכנס. אפשר שתנועה זו באה לידי ביטוי אף יותר במצוות לא תעשה (להרחבה – עיין במצוות תפילין ב'דרך מצוותיך').

²⁰ כלומר, "אתערותא דלתתא" המובילה ל"אתערותא דלעילא".

²¹ ניתן לומר שזהו התהליך המתרחש למעשה בעת ספירת העומר: במשך ימי הספירה עלינו לתקן את מעשינו, 'להקשיב' לחברינו טוב יותר ולוותר על ההתמקדות בעצמנו, וכך אנו מסוגלים לקבל תורה ולהקשיב לקולות החדשים הנוצרים אצלנו בעת קבלתה, בחג השבועות.

²² אמנם, כפי שנראה, בעת האיחוד וההרמוניה, דווקא לאחר הפירוד, השלמות גדולה יותר, וממילא נוצר אור גדול יותר.

מעצמי ובשר מבשרי. והעולם מתכונן, כהופעת חיים ותולדות קיימות עדי עד. האפשרות לדבר גבוהה גבוהה, על דבר שמד, כפירה, ע"ד פירודים מוחלטים, הם תולדותיה של הנסירה, המביאה לידי ההתאחדות הגמורה, הצורית החופשית, כמושג חתן על כלה ישיש עליך א-להיך. החזיון מתגלה ביחווה של התורה אל האומה, שהחיבור הטבעי הולך ומתפרד, ע"י הנסירה התרדמית, וגמר הנסירה הוא תוכן הבנין, המביא לאחדות משוכללת. ותורה חוזרת ללומדיה, וכל בנין למודי ד', ורב שלום בניך. (אורות הקודש ד', עמוד תמט)

תהליך הנסירה הוא הכרחי, הוא המוביל לזיווג הישיר, ליכולת של האדם לחדש בכל יום ולכוח החיים לנוע בעולם. הרב קוק מדבר על תהליך אידיאלי, בו, לאחר הופעתה של הכפירה וההתנתקות, יגיע חיבור עצום שישכיח את ימי החושך, יעלה את העולם לשורשו ויצמיח 'תולדות עדי עד'. ר' נחמן, לעומת זאת, מציג בפנינו אמירה מפתיעה למדי: כי השלום תלוי בדעת וכנ"ל, ומחלוקת הוא היפך הדעת. אך יש מחלוקת שהוא לשם שמים, שהוא באמת דעת גדול מאוד, יותר מהדעת של שלום.

(ליקוטי מוהר"ן תורה נ"ו)

לפי דבריו של ר' נחמן, במקרים בהם יש 'מחלוקת לשם שמים', ה'דעת' שנוצרת הינה גדולה יותר מהדעת בצורה ההפוכה, בדרכי שלום. ר' נחמן ממשיך ומסביר:

כי באמת זה המחלוקת, היא אהבה ושלום גדול, כמו שאמרו חז"ל (קידושין ל:): את והב בסופה, לא זוו משם עד שנעשו אוהבים זה לזה. וזה שאמרו רז"ל (אבות ה') מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים. היינו שבאמת היא אהבה כנ"ל. וזה סופה להתקיים, בחי' אהבה, כמ"ש (במדבר כ"א) את והב בסופה כנ"ל. וזה בחי' משה, כי משה הוא בחי' הדעת²³, שהוא בחי' מחלוקת לשם שמים. וע"כ משה הוא ר"ת מחלוקת שמאי הילל, שהם בחי' מחלוקת לשם שמים. וע"כ היה גאולת מצרים ע"י משה, כי עיקר הגאולה ע"י הדעת, כמ"ש (שמות ט"ז) וידעתם כי ה' הוציא אתכם וכו', (ויקרא כ"ג)... וזה בחי' עוגה, דהיינו מצות, שהוציאו ממצרים. כי מצה היא בחי' מחלוקת, כמ"ש (ישעיה מ"א) אנשי מצותך יהיו כאין. וזהו שהוציאו ממצרים, שהוציאו דייקא. כי במצרים שהיה הדעת בגלות, בוודאי לא היה מחלוקת לשם שמים, כי זה תלוי בדעת כנ"ל. וזה עוגה שהוציאו ממצרים, היינו שהמצה, שהיא בחי' מחלוקת, שהוציאו ממצרים, ששם היה הדעת בגלות, טעמו בהם טעם מן. כי לאחר שהוציאו בחי' המחלוקת מן הגלות מצרים, היה בהם טעם מן, שהיא בחי' דעת גדול.

²³ עלינו לשים לב שבחינת 'משה' מתקשרת לאותה בחינה שהזכרנו קודם לכן בדברי ר' צדוק.

מטבע העולם, מחלוקת גורמת להפרדה, להתבצרות של כל אחד ב'אני' שלו, בלי יכולת להקשיב לאחר. ממילא בצורה כזאת אין מקום כלל ל'דעת' – כל אחד נמצא ב'מצרים' שלו, כלשונו של ר' נחמן.

למרות זאת, כאשר יש מחלוקת לשם שמיים, הפעולה המתקיימת היא הפוכה:²⁴ הדעת כאן היא היכולת לראות את עמדת הזולת, לשאול מדוע הוא אומר את מה שהוא אומר, מה הן הנחות היסוד שלו, מתוך מה ניתן לומר דבר...לפעמים גילוי זה מוביל לקבלת עמדות האחר ולסיום המחלוקת, אך אין זה הכרחי. ניתן בכל זאת, למרות ההבנה הזו, להמשיך ולהחזיק בעמדה שלי מפני שמקורה בהכרעה שונה או בשורש נפשי שונה משל הזולת.

נחדד את ההבדל בין הראי"ה קוק לבין ר' נחמן בקטעים שהבאנו: נדמה ששניהם מסכימים על מגמת האיחוד וההרמוניה של העולם, אלא שבעוד שהרב קוק מתעסק במקום האידיאלי, המבין ששורש הדעות אחד הוא ומסכים להתמזג בצורה שלמה עם חברו, ר' נחמן מדבר על מצב מציאותי, שבו ניסיון איחוד הדעות גורם ל'אינוס' כל אחת מהשיטות ולאיבוד המקום העצמי של כל אחת מהן. בעצם, לכל אורך הדרך אנו מדברים על איחוד והרמוניה, אלא שבעולם משלנו הדבר מתפרש כויתור של כל אחד מהצדדים על ה'אני' שלו,²⁵ ולכן דווקא הפעולה ההפוכה של העצמת כל צד והתעמקות בו, תוביל בסופו של דבר להבנת שורש החיבור וממילא "תוליד" דעת גדולה יותר. הרב קוק מתעסק בתהליך האיחוד המיוחל וברגע הקסם הקטנטן הזה שנוצר, ואילו ר' נחמן פונה אלינו ואומר, גם ברגע הנסירה, גם בהפרדה ובהעצמה של כל אחד מהצדדים, מתרחש דיאלוג – אמנם בצורה עקיפה ובתהליך ארוך ומייגע יותר, אך כשהוא מגיע ממקום טהור, תגיע בסופו של דבר 'אהבה' גדולה יותר. אנו שואפים כל הזמן לאיחוד ומפחדים ממחלוקות ומפירוד, אלא שכאשר תהיה לנו ההבנה השלמה שאנו אנשים שונים מטבענו, הפחד הזה ידעך מעט, ונדע, דווקא משם, להתחבר למקום גבוה יותר.

סוף דבר

אחרי שדיברנו על הפוטנציאל הטמון בדיאלוג השלם, בהקשבה ובשיתוף, שבין האדם לעולמו ולקב"ה, אני חושב שאני מסוגל להבין מעט טוב יותר את החיבור המיוחד שנוצר אצלי בין רגעי השלמות השונים באותה תקופה. היה זה צירוף של דיאלוגים שונים, שבאו

²⁴ הרב שג"ר, שיעורים על ליקוטי מוהר"ן עמ' 231-230

²⁵ זהו למעשה סוד הסיכון והסיכון ב'זוגיות' – הרצון לחיבור תוך כדי העצמה ופחד מאיבוד המקום האישי.

לידי ביטוי ביני לבין החברותא שלי, ביני לבין הגמרא, ביני לבין עצמי וביני לבין הקב"ה. אכן, היו הבדלים בין הטעמים והחוויות, שלעיתים מנעו ממני לקשר ביניהם, אך במבט כולל, היה זה דיאלוג שהגיע כתוצאה מחיבור של רצונות לשיתוף ולקבלה.

נדמה שהצלחתי לגעת מעט בסוד הזיווג ובתהליך המתרחש בעת רגעי ההרמוניה הקסומים והמעצימים הללו. יחד עם זאת הבנתי, שלעולם לא אצליח לגרום ליצירתם מחדש באותה צורה, שכן זהו סודם – נגיעתה הנסתרת של האינסופיות בחיינו, שאיננה מסוגלת להיכנס לכדי הגדרה וחוקיות.

ה'דעת' המעטה שניסיתי להסביר כאן במאמר, מזמנת לנו פתח להקשיב לקריאתו של הקב"ה ושל סביבתנו לאורך כל חיינו, לשתף ממקום שלם שמטרתו להרבות אור, בשלווה נפשית מתוך הבנה שגם ברגעים שבהם הממשק לא מצליח ואיננו נוגעים באור בצורה גלויה, עצם ההפרדה הזו טומנת בחובה העצמה אישית של כל אחד ואחד במקומו הטבעי המיוחד, שסופו בע"ה יהיה איחוד של אור גדול ומבורר הרבה יותר.